

TÜRKİYE’DE ASKERLİK HİZMETİ VE SOSYAL ZAMAN**

MILITARY SERVICE AND SOCIAL TIME IN TURKEY

ВОЕННАЯ СЛУЖБА И СОЦИАЛЬНОЕ ВРЕМЯ В ТУРЦИИ

Burak ŞAHİN*

ÖZ

Zaman sadece nicel hesaplamalardan ibaret değildir. Zamana nitel açıdan baktığımızda çeşitli katmanlarla çoğaldığı görülmektedir. Algılama, sosyal etkileşim ve tarih açısından zaman fiziğin ve astronominin zaman anlayışının dışında bir sosyal zaman hüviyeti kazanmaktadır. Zaman her aşamada ve toplumda hem ölçülürken hem de kavranırken çeşitlilik arz etmiştir. Tarım ve sanayi toplumlarının zamanı nasıl yorumladıklarını analiz etmek bu çeşitliliğin net görülmesini sağlamaktadır. Ayrıca siyasal sistemler de zamanın içeriğini belirlemektedir. Zorunlu askerlik katı bir disiplinin uygulanması nedeniyle sosyal zaman unsurlarını görmemiz açısından özel bir kurumlaşmadır. Bu çalışmada, Türkiye'deki zorunlu askerlik ve sosyal zaman arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Böylece sosyal zamanın kapsamının genişletilmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma kullanılan çalışmada askerlik görevini tamamlamış 30 kişiyle görüşme yapılmış, askerlik deneyimleriyle ilgili sorular sorulmuştur. Askerliğin çeşitli taraflarını ortaya çıkarmak amacıyla örneklem 15 kısa dönem ve 15 uzun dönem asker olarak oluşturulmuştur. Askerlikteki günlerin her anı zaman tarafından denetlenmektedir. Disiplin kurallarına uymak emredilen görevi zamanında yapmaktır. Kuralların uygulanmaması zamanın iyi yönetilmemesinden kaynaklanmaktadır. Görev ve sorumlulukların çok yoğun olduğu bir kurumda askerlerin geçmek bilmeyen zaman ile mücadele ettikleri görülmektedir. Zamanın geçmesi için birtakım ritüeller gelişmiştir. Bu ritüeller zamanı hareket ettirmeyi hedeflemektedir. Zamanın geçmesi bu ritüeller ile kutlanmaktadır. Askerlik süreleri arasındaki farklılıklar zaman algısını belirlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Zaman, Askerlik, Askeri Sosyoloji, Disiplin, Otorite

ABSTRACT

Time doesn't just consist of quantitative calculations. When we examine time qualitatively, it can be seen that it multiplies with various layers. In terms of perception, social

** Bu çalışmada “Türkiye’de Erkekliğin Toplumsal İnşasının Tam (Uzun) Dönem ve Kısa Dönem Askerlik Yükümlülüğü Bağlamında Değerlendirilmesi” başlıklı doktora tezimin verilerinden yararlanılmıştır.

* ORCID: [0000-0001-9051-6841](https://orcid.org/0000-0001-9051-6841), Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, buraksahin1933@hotmail.com.

interaction, and history, time assumes a social identity except for its understanding in physics and astronomy. The perception of time has varied in both measurements and comprehension at every stage of history and society. Analyzing how agricultural and industrial societies interpret time will make it possible to see this diversity clearly. Besides, political systems determine the content of time. Compulsory military service is a special institution, where we can observe social time elements due to application of a strict discipline. This study focuses on the relationship between social time and compulsory military service in Turkey. Thus, expanding the scope of social time is aimed. In the study, in which qualitative research was used, 30 people who completed their military service were interviewed and questions were asked about their military service experiences. In order to examine various aspects of military service, the sample group was formed as 15 short-term and 15 long-term soldiers. Every moment of the days in military service is examined in terms of time perception. Participants revealed that to comply with the disciplinary rules is to do the duty on time. Failure to enforce rules is due to poor management of time. In an institution where duties and responsibilities are very intense, it is seen that soldiers struggle with time, which seems longer than the measurable time. Certain rituals are developed for spending time. These rituals aim to accelerate the passage of time. Spending of time is made possible with these rituals. The differences between the duration of military service determine the perception of time by the soldiers.

Keywords: Social Time, Military Service, Military Sociology, Discipline, Authority

АННОТАЦИЯ

Время, как определение имеет не только конкретный, но и абстрактный характер. Время, кроме своего астрономического и физического понятия, имеет ещё социальный характер. Время каждый раз и в любом обществе имеет своё разнообразное понятие, как в прошлом, так и в настоящем. Очевидно, как анализируются результаты времени развитым обществом, имеющее развитое промышленность и сельское хозяйство. Политические системы так же определяют содержание времени. Обязательная военная служба - это особый институт, в котором мы можем видеть элементы социального времени благодаря строгой дисциплине. Это исследование было сосредоточено на взаимосвязи между социальным временем и обязательной военной службой в Турции. Таким образом, это было направлено на расширение сферы социального времени. В нижеследующей статье были использованы методы т.н. качественного исследования, были опрошены 30 человек, прошедших военную службу и были заданы вопросы об их военном опыте.

С целью выявления различных аспектов военной службы, были опрошены 15 краткосрочные и 15 долгосрочные военнослужащие. Каждый момент воинской службы контролируется временем. Соблюдать дисциплинарные правила, значит вовремя исполнять обязанности. Невыполнение правил происходит из-за плохого управления временем. В военных частях, где обязанности и ответственность высоки, солдаты борются с трудно проходимым временем. Определенные ритуалы были разработаны с целью быстрого прохождения времени. Различия в продолжительности военной службы определяют восприятие времени.

Ключевые слова: социальное время, военная служба, военная социология, дисциплина, авторитет.

Giriş

Emile Durkheim'den beri zamanın fizik, astronomi, felsefe gibi disiplinlerin metafiziğe, zihnin a priori (önsel) kategorilerine, evrensel ölçüm

Türkiye’de Askerlik Hizmeti Ve Sosyal Zaman

tekniklerine yaslanan perspektiflerinin dışında “beşeri” yanına vurgu yapılmıştır. Zamanın nitel kaynaklarına yönelmişlerdir. Kolektif yaşamın ritmi ile zaman ölçme araçları arasında bir etkileşim bulunmaktadır. Zaman ölçümü tarihsel ve toplumsal koşullara göre değişiklik arz etmiştir. Söz gelimi, antik toplumların modern toplumlara kıyasla din ve tarım merkezli bir zaman anlayışı mevcuttur. Zamanla bağlantılı tüm terminoloji bu iki ögeyi merkeze almaktadır. Modern toplumlarda ise bilimsel hesaplanabilirlik zaman algısını kurmaktadır. Bu hesaplama hedefinin özellikle ticari etkinliklerin ve ticaret sınıfının toplumun yapı taşı olmasıyla geliştiği görülmektedir. Zaman yalnızca hesaplanabilir bir zaman değildir, ayrıca her zaman sosyal zamandır; çünkü sosyal hayatı yansıtır, onu düzenler ve onun tarafından düzenlenir. Bireyler zaman içinde yaşar, zamanla bir arada eyler; öte yandan içinde yaşadığı zamanı biçimlendirir.

Zorunlu askerlik erkeklerin belleklerinde müstesna bir yere sahiptir. Askerlik kanununa göre Türk vatandaşı her erkek askerlik vazifesi ile yükümlüdür. Askerlik yükümlülüğünün muhteviyatı kanunlarca belirlenmiştir, fakat bürokratik bir yükümlülüğünden çok daha ötesidir. Miras yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılan folklorik adetler, sembolizm ve ideoloji askerliği erkekler için sistematik bir sosyalizasyon dizisi haline getirmiştir. Aile reisi olmaya hak kazanmak, makbul yurttaş madalyası alabilmek, “adam” olmak, askerliğe elverişliliğe ve askerliğin tamamlanmasına bağlıdır. Türkiye’de askerlik ayrıcalıklı konumunu birçok nedenden dolayı edinmiştir. Türkiye’de erkeklik güçlü, mert, yiğit, cesur olmak gibi sıfatlarla beraber anılmaktadır. Askerliğin çetin sorumlulukları yığlınlık göstermeden tamamlanmalıdır. Modern ordunun temelinde disiplin ve askerlerin komutanların emirlerine sorgusuz sualsiz riayet etmesi yatmaktadır. Yükümlüler kışlaya adım atmalarından itibaren kusursuz işleme gayesi olan bir çarkın parçası haline gelmektedir.

Bu çalışmada sosyal zamanın askerlik yükümlülüğündeki izleri üzerinde durulacaktır. Askerliğin bir “total kurum” olarak örgütlenmiş olması bu kurumda sosyal zaman gibi bir olguyu takip etmemizi sağlamaktadır; her ayrıntının kanun, yönetmelik ve emirlerle belirlendiği bir kurumda zaman öncelikli bir kudrete sahiptir. Askerliğin takvimi kesin ve katı bir zaman çizelgesi ile yürütülmektedir. Askerlik yükümlülüğünü tamamlamış katılımcılarla yapılan mülakatlardan elde edilen veriler ile askerliğin sosyal zamanı hangi kategorilerde içerdiğini göstermek hedeflenmektedir. Yükümlüler askerliğe başlamadan çok önce, çocukluklarından itibaren sosyalizasyon süreçlerinde askerliği tanımaktadır. Gelecek planlamaları “askere gidip gelmek” üzerine inşa edilmektedir. Askerliğin zaman ile randevusu askerlik boyunca devam etmektedir. Bu randevuda verilen emirlere “zamanında” yerine getirmek ve askerliğin tamamlanması dikkati çekmektedir. Sosyal zamanın askerlikteki yansımalarını tespit etmek suretiyle zamanın sosyo-kültürel niteliğinin genişletilmesi amaçlanmaktadır. İlk kısımda sosyal zaman ve Türkiye’de zorunlu askerlik ile ilgili bilgi verilmektedir. İkinci kısmında ise veriler belirli kategoriler etrafında tasnif edilmekte, askerlik ve sosyal zaman arasındaki bağ üzerinde durulmaktadır.

1. Sosyal Zaman

Varoluşumuzun kaçınılmaz basamaklarından biri zamandır. İnsanın hareketleri, tavrı, davranışı, etkileşimi, bakış açısı, olaylarla teması zamansal olarak gerçekleşmektedir. Zaman ve hayat simetriktir. Toplum zamandan ayrılamaz, ondan yalıtılamaz, ikisinin varlığı kaynaşmaktadır. Uygarlıklar, çeşitli toplumsal varlıklar, dini grup ve topluluklar, ekonomik organizasyonlar, meslek grupları zaman içerisinde şekillenmektedir. Zaman sosyal hayatın zeminini oluşturmaktadır. Gündelik hayat zamandan bağımsız düşünülemez, zaten gündelik olmak da zamana atıfta bulunur, insanların zamanla ilgili düşüncelerini açığa çıkartır (Okumuş, 2010: 122-126). Günümüzde yaşam açılış ve kapanış saatlerine göre yapılandırılmıştır. Zamanın sadece insanların yaşamlarında değil, düşüncelerinde de önemli bir rol oynadığı açıktır. Varlıklarını, geleceklerini ve ölümün kaçınılmazlığını düşünen insanların ayrılmaz bir parçasıdır (Adam, 1990: 1-2).

İlkel topluluklarda zaman hesaplaması pasifti ve açken yemek, yorgunken uyumak gibi insanın fizyolojik ihtiyaçlarına dayanmaktaydı. Tarımın yükselişiyle birlikte, zaman hesaplaması ekimin yağmurdan önce başlaması örneğinde olduğu gibi aktif hale gelmiştir. Bununla birlikte, zaman hala kişisel olmayan zaman belirtilerine dayanarak kehanet arayan tanrıların veya rahiplerin elindeydi. Ayınlar, sunular ve diğer kült faaliyetler için “doğru” zamanı bulmanın da yolu buydu. Zaman hesaplaması uzunca bir süre kilisenin tekeli olarak kalmıştır. Tarım kültürlerinde zaman döngüselken, Hıristiyan düşüncesinde zaman doğrusal, tek yönlü ve sonludur; yani kıyamet gününde sonlanmaktadır (Tienoven, 2018: 12). Tarım toplumlarında düzene sokulmuş bir zaman algısı vardır, ancak bunlar hakkında herhangi bir sabitlik bulunmamaktadır. Ani yağmur veya birkaç haftalık kuraklık, yaşamın merkezinin tarım olduğu bir dönemde zaman çizelgesini değiştirmektedir. Endüstriyel toplumda sadece çalışma saatleri değil, aynı zamanda yemek, eğlence ve dinlenme saatleri de tam olarak kentsel programın katı gereksinimleri tarafından belirlenmektedir (Mukerjee, 1990: 51).

Batı endüstriyel günlük yaşamının büyük bölümünün zamanlanmış olduğuna şüphe yoktur. Örneğin hafta boyunca, evden uzakta çalışan yetişkinler belirli bir saatte kalkmaktadırlar. Eğer yapmazlarsa, kalkmaları geç ya da erken olarak kavramsallaştırılmaktadır. İnsanların sabah rutinleri, evden ayrılmaları, iş veya çalışma yerine varışları, ödülleri ve yaptırımları, başarıları, kariyerleri, okulda veya işte geçirdikleri zaman ve izinli zamanları dikkatle zamanlanmaktadır (Adam, 1990: 104). Sanayi toplumlarının yükselişi ve küresel göç ve ticaretin artmasıyla, farklı yerel saatlerin varlığı, ekvator benzeri bir referans çizgisinin olmaması gittikçe daha fazla rahatsız edici hale gelmiştir. Greenwich'teki baş meridyen –ki o zamanlar dünya denizlerindeki İngiliz hâkimiyetinin bir sonucudur- sıfır boylam derecesini temsil etmektedir. Bununla birlikte, yerel saat farkları sorunu hem ABD'de hem de Avrupa'da demiryolu sistemlerindeki ve telekomünikasyon ağlarındaki artışla beraber ortaya çıkmıştır (Tienoven, 2018: 14-15).

Sosyal zaman, zamanın sosyal taraflarını vurgulayan, zaman ile toplum arasındaki bağı kaynaklarını ortaya koyan bir terimdir. Zamanın nasıl belirlendiği, hangi araçların kullanıldığı, zamanın tarihsel göreceliliği toplumsal gerçeklikten

Türkiye’de Askerlik Hizmeti Ve Sosyal Zaman

yalıtılamayacaktır. Ayrıca toplumun düzenlenmesini, denetlenmesini ve yönetilmesini de zamandan ayrı düşünmek imkansızdır. Zamanda var olmak, onunla birlikte yaşama ve düşünmek toplumsal bir eylemdir (Okumuş, 2010: 142). Sosyal zaman kavramı 1937’de Pitirim A. Sorokin ve Robert K. Merton’un Amerikan Sosyoloji Dergisi’nde “Sosyal Zaman: Metodolojik ve Fonksiyonel Analiz” başlıklı bir makale yayımladıklarında ortaya çıkmıştır. Onların görüşüne göre zaman felsefe, psikoloji, ekonomi ve diğer bilimlerden oluşan bir kavramdır. Sorokin ve Merton, ortak makalelerinde sosyal zamanı teorik bir kavram ve aynı zamanda sosyal gerçekliğin daha derin bir anlayışına yol açabilecek metodolojik bir araç olarak sunmaya çalışmışlardır. Daha sonra Sorokin bu çabayı “Sosyokültürel Nedensellik, Mekan, Zaman” adlı kitabında geliştirmiştir (Subrt, 2015: 335).

John Hassard’a göre zaman sosyal etkileşimi iki ana şekilde etkilemektedir: (1) Kaynak olarak ve (2) sosyal anlam olarak. Bir kaynak olarak, zaman sabit toplamlı bir değişken olarak görülebilmektedir. Bir kez harcadığında geri kazanılamaz. Zaman değerli hale geldiğinde bir metaya dönüşmekte ve endüstriyel kapitalizm altında gittikçe kıt bir mal olarak kabul edilmektedir. Sanayicilik geleneksel olarak hızlı bir değişim dönemini temsil ettiğinden, zaman sonlu aralıklarla algılanmaktadır. Ancak zamanı sosyal bir faktör olarak değerlendirdiğimizde, onu sadece bir kaynak olarak nesnelleştirmemeliyiz. Ayrıca zamanın toplumsal bir anlamı olduğunu da unutmamalıyız. Zaman, karmaşık anlam yapılarının üretildiği, gündelik işleri koordine ettiğimiz ve yeniden ürettiğimiz bir ortamdır. Zamana karşı tutumumuz dinamiktir ve zamanın belirli anlamları belirli anlamlar kazanmaya eğilimlidir. Örneğin Paris’teki Mayıs 1968 ayı, kendine özgü, sosyal bir anlam kazanmıştır (Hassard, 1990: 14).

İki veya daha fazla kişi doğrudan etkileşime girdiğinde, kendi kendine sürüklendiği varsayılan zaman kısmen farklı bir zaman çerçevesi ile “etkileşim zamanı” ile kaplanmaktadır. Bir özneler arası gerçeklik olduğu için, etkileşim süresi sadece kısmen her bir benliğin deneyimi ve kontrolü dâhilindedir. Etkileşim zamanının akışı, diğerinin eylemlerine ve etkileşimde uygun dönüşleri tanımlayan geçerli kurallara bağlıdır. Arkadaşlar, tanıdıklar, yabancılar, rakipler, düşmanlar veya satış elemanı ve müşteriler arasında sosyal görevler vasıtasıyla gelişen özel etkileşim kuralları vardır. Sosyal zamanın etkileşimin zamansal örgütlenmesini etkileyen kritik bir yapısal özelliği, tüm sosyal eylemlerin geçici olarak daha büyük sosyal eylemlerin içine yerleşmiş olmasından kaynaklanmaktadır (Lewis ve Wigart, 1990: 82).

Zamanın kontrol aracına dönüşmesinde ilk olarak saat kulelerinin, daha sonra cep ve kol saatlerinin teknik yeniliklerinin rolü büyüktür. Her şeye nüfuz eden bu görüngü, nispeten karmaşık, kentleşmiş toplumların ve üyelerinin kişiselleştirilmiş yapılarının sosyal kanonunun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Zaman, toplumsal işlevlerinden kaynaklanan zorlayıcı bir güçle donanmaktadır (Subrt, 2001: 213-214).

Batılı kapitalist toplumlarda, bekleme süresi genellikle aşağılayıcı çağrışımlar taşımaktadır, çünkü kapitalist toplum verimlilik ve hız kavramlarını

idealize etmektedir, zamanı para ile tanımlamaktadır. Böylece beklemek tembellik ve israfla anılır. Kişi genellikle bekleme süresini en aza indirmeye veya tamamen ortadan kaldırmaya çalışır. Buna göre beklemek kötü hizmet ve verimsizlik ile ilişkilidir. Sonuç olarak, günümüzde bekleme süresini azaltmak için önemli teknolojik ve organize çaba harcanmaktadır. Bekleme odalarında bekleriz, sıralar halinde dururuz, kendimizi bekleme listelerine kaydederiz. Beklemek sosyal hayatımızın ve günlük planlarımızın önemli bir parçasıdır (Lahad, 2017: 94-95). Sosyal zamanın karmaşıklığı hakkındaki bilgimiz bekleme olgusuna odaklanarak artırılabilir. Toplumumuzda beklemek şeylerin, süreçlerin ve doğanın zaman yapılarının bilgisini içerir; değerlerin, normların ve güç ilişkilerinin örtük kabulünü betimlemektedir. Günlük yaşamın temel zamansallığı, insanların sadece zamanın geçmesini değil, aynı zamanda bir zamansal sürecin bir diğerinin başlaması için beklemesi gerektiği anlamına gelir. Tüm insanlar bekler ve terimin tam anlamıyla sadece insanlar bekler. Beklemek, olayların ve insan arzularının zamansal yapılarının yorumlanmasına ve anlaşılmasına dayanan bir deneyimdir (Adam, 1990: 121).

Zaman ve toplum arasındaki ilişki farklı kategorilerde tanımlanmaktadır. Toplumsal yapının bileşenleri zamana nasıl yaklaşılacağını da belirlemektedir. Tarihteki değişimler zaman perspektifini değiştirmiştir. Modern kentlerin bireyleri zaman ile yoğun bir etkileşime girmektedir. Gündelik hayatın biçimlenmesinde zaman belirleyici bir niteliğe sahiptir. Bundan dolayı sosyoloji de sosyal zamanı ayrı bir konu olarak ele almaktadır.

2. Sosyoloji ve Zaman

Durkheim zamandan bir kategori olarak bahsetmektedir ve bu bağlamda düşüncesi belirli bir felsefi gelenekle gelişmiştir; kategorilerin düşüncelerimizde oynadıkları rolle ilgili olarak Aristoteles'ten ve Kant'tan etkilenmiştir. Ancak Durkheim kategori kavramını daha sosyolojik hale getirmiştir. Tüm bu kategorilerin ifade içeriklerinin sosyal nitelikte olduğuna ve sosyal bir kökene sahip olduğuna inanmaktadır. Zaman kategorisinin temelini kolektif yaşamın ritmi olduğunu ve “mekân” kategorisinin temelini toplum tarafından işgal edilen mekân olduğunu ortaya koymuştur (Subrt, 2015: 335).

Durkheim ve takipçilerinin eserlerinde gerçek bir sosyolojik yaklaşımın kökenine tanık olunmaktadır. Genelde “Fransız geleneği” olarak adlandırılan ekolde Durkheim, Henri Hubert ve ve Marcel Mauss'un yazıları, bir kavram geliştirerek sosyal yaşamın ritmik doğasını vurgulamaktadır. Örneğin Hubert, zamanı zamansal ritimlerle toplumun organizasyonunu temsil eden sembolik bir yapı olarak tanımlamaktadır; bu, Durkheim tarafından sosyal zaman ve din analizinde de geliştirilen bir temadır. Durkheim'de zamanı kolektif bir fenomen ve kolektif bilincin bir ürünü olarak görmekteyiz. Durkheim'e göre bir toplumun tüm üyeleri ortak bir zamansal bilinç paylaşırlar; zaman sosyal bir düşünce kategorisidir, toplumun bir ürünüdür. Durkheim'de sosyal ritim kavramının makro düzeyde bir açıklaması bulunmaktadır. Kolektif zaman, belirli bir toplumun kültürel ritmini oluşturmak için birbirine geçen geçici prosedürlerin toplamıdır.

Türkiye’de Askerlik Hizmeti Ve Sosyal Zaman

Durkheim için zaman sosyal yaşamdan türetilmektedir ve kolektif temsillerin öznesi haline gelmiştir (Hassard, 1990: 2-3). Astronomik veya fiziksel zamana göre niceliksel bir homojenlik içinde değildir. Sosyal zaman, muntazam bir şekilde akmak yerine kolektif sosyal faaliyetlerden kaynaklanan aralıklara bölünmüştür. Durkheim’in zamanın sosyal faaliyetlerden kaynaklandığı biçimindeki düşüncesi, Kant’ın a priorisine, zaman, mekan ve nedensellik ile ilgili kategorik düşünmeye karşı çıkıştır (Nowotny, 1992: 422).

1937'deki “Sosyal Zaman: Metodolojik ve Fonksiyonel Analiz” makalelerinde Sorokin ve Merton, sosyal zaman ile astronomik zaman arasında ayırım yapmaktadırlar. Astronomik zaman tek tip, homojen, tamamen nicel ve süreklidir. Sosyal zaman böyle karakterize edilemez; belirli işlemlere (piyasa günleri gibi) ayrılmış günler ve izin günleri, bunlara bağlı faaliyetler, anlamları ve ilişkilendirmeleri nedeniyle belirli niteliklere sahip dönemleri ve zamanın sürekliliğini kesintiye uğratan kritik veriler vardır. Sosyal zaman doğada niteldir, eşit olarak akmaz ve serbestçe bölünemez. Bu kavramın Durkheim’in etkisinin izlerini taşıdığı görülmektedir. Sorokin ve Merton, zamanın bölünmesini astronomik olayların belirlediği düşüncesiyle ele almaktadırlar. Haftanın ve ayın evrelerinin kültürlerarası karakteristikleri farklıdır. Zaman birimleri daima "gök cisimleri"ni gözlemleyerek değil, periyodik olarak izlenen sosyal olaylarla ilişkilendirilmiştir. Buna bir örnek, ay hareketi ile takvim aylarının uzunluğu arasındaki tutarsızlıktır. Sosyal süre, astronomik süre ile aynı değildir. Zaman verileri ve ölçümler, anlaşıldıkları ve uygulandıkları farklı sosyal ve kültürel ortamın bir yansıması olarak farklı toplumlarda çeşitlenmektedir (Subrt, 2015: 336). Sosyal zamanın, astronomi zamanının aksine, niteliksel olduğunu ve nicel olmadığını; bu niteliklerin grupta ortak olan inanç ve geleneklerden kaynaklandığını ve buldukları toplumların ritimlerini ve tempolarını ortaya çıkarmaya daha fazla hizmet ettiklerini söylemektedirler (Sorokin ve Merton, 1937: 623).

Sorokin ve Merton'a göre sosyal zaman, referans noktası olarak alınan diğer fenomenlerle ilişkili olarak sosyal fenomenin değişimini veya hareketini temsil etmektedir. "Savaşta kısa bir süre sonra", "gösteriden sonra buluşacağız", "XY başkan olduğunda" gibi ifadeleri kullandığımızda günlük hayatımızda olanları zamana uyarlarız. Benzer şekilde, sürele astronomik olaylara atıfta bulunmadan isim veririz; sömestr başında, bir iş günü içinde, paskalya sırasında gibi. Bu nedenle zaman süregelen değildir. Kademeleri kendilerine yapılan belirli faaliyetlerin anlamları ve çağrışımları sayesinde belirli niteliklere sahiptir. Herhangi bir önemli toplumsal etkinliğe sahip olmayan sosyal zaman dönemleri iz bırakmadan geçer. Zamanın sayılması ve işaretlenmesinin toplumsal işlevi, sosyal faaliyetlerin gerekli koordinasyonudur. Yerel zaman sistemleri, bireysel grupların veya toplulukların doğasına bağlı olarak çoktur ve çeşitlidir. Gruplar arasındaki etkileşimin gelişmesiyle ve özellikle kentleşmenin ve sosyal farklılaşmanın çoğalmasıyla bu zaman sistemleri yetersiz hale gelmiştir. Senkronizasyon ve koordinasyon, etkileşimin genişlemesi nedeniyle giderek soyutlaşan, yani gerçek sosyal olaylardan ayrılan, iyi bilinen ve geçerli bir referans noktası gerektirmiştir

(Subrt, 2015: 337). “Bir dönem için”, “bir iş günü için”, “kiralanan süre boyunca” gibi referanslarla zaman sürelerini gösterilmektedir. Bunlar, astronomik olaylardan bahsetmeden genellikle anlaşılabilir zamanlamalara atıflardır, çünkü bu sosyal aralıklar bağımsız olarak değişebilmektedir. İlkel insanlar, zamanın süresini belirtmek için günlük işlerinden türeyen ve zaman hesaplamasıyla ilgisi olmayan diğer araçları kullanmışlardır. Madagaskar’da, “pirinç pişirme” genellikle yarım saat anlamına gelir, “keçiboynuzu kaynatmak” ise bir andır. Cross River yerlileri şöyle diyebilmektedir: “Adam, darının henüz tamamen kavrulmadığı zamandan daha az zamanda öldü” - yahut yaklaşık on beş dakikadan az bir süre içinde öldü. Hem sürenin hem de göstergenin zaman ifadeleri, sosyal etkinliklere veya grup başarılarına yönelik atıfta bulunmaktadır. Her bir grup, ortak ve karşılıklı olarak anlaşılabilir bir sosyal faaliyet ritmiyle yakından ilişkilidir, zamanını davranışlarının rotasına uydurmaktadır (Sorokin ve Merton, 1937: 619).

Nitel zaman kavramının sadece ilkel toplumlar için değil, aynı zamanda modern sanayi devletleri için de önemli olduğu görülmektedir. Sorokin ve Merton, sosyal-zaman ve astronomik-zaman arasındaki önemli analitik farklılıkları ana hatlarıyla ortaya koymaktadır; sosyal olguların referans noktası olarak alınan diğer sosyal fenomenler açısından değişim veya hareketinin ifadesidir. Bununla birlikte, başka bir yerde Sorokin, pratik anlamda sosyal zaman ile astronomik zaman arasında önemli bir korelasyon olduğunu ifade etmiştir. Çünkü saat odaklı bir toplumda eylemler her zaman koşullara uygun gibi görünen zaman aralıklarına sahip değildir. Bunun yerine eylemler, mekanik olarak dayatılan saat-zaman birimleri tarafından bağlanır (Hassard, 1990: 3-4).

Sorokin'in önerdiği sosyo-kültürel zaman, şu özelliklerle ayırt edilir: Eşit şekilde ve düz çizgisel akmaz; hızlı veya yavaş çalışabilir, içinde kırılma ve sıçramalar olabilir. Olaylar açısından zengin ve kıt anlar vardır; sosyal içerik olmadan zamanın durduğu izlenimi edinilir. Tamamen niteldir; soyut zaman aralıklarının geçişinden ziyade her zaman belirli bir içerikle doludur. Boş bir akış değil etkili; önemli, yaratıcı, değiştirici ve dönüştürücü bir güçtür (“zaman paradır”). İçsel olarak sosyal olaylar ve süreçler tarafından yapılandırılmıştır (Subrt, 2015: 337). Sorokin ve Merton için sosyal zaman, sosyal fenomenlerin değişimini veya hareketini ifade etmek olarak tanımlanmıştır. O halde grubun sosyal hayatı bu zaman ifadelerine yansımaktadır (Tienoven, 2018: 8).

Gurvitch'in çoklu teorisi, çeşitli biçimlerindeki sosyal yaşamın son derece farklı ve sık sık farklı zamanlarda akması gerçeğine dayanmaktadır. Genellikle birbirleriyle rekabet etmekte ve çatışmaktadırlar. Bu durumda gerçek varoluş, monistik anlamda zamana değil, yalnızca bireysel sürenin bireysel zamanlarına verilir. Her toplum, sosyal sınıf, bireysel grup, mikro sosyal fenomen ve ayrıca her derin toplumsal gerçeklik seviyesi ve sosyal etkinlik (efsanevi, dini, büyü, ekonomik, teknik, yasal, politik, bilişsel, ahlaki veya eğitici) öğelerinden oluşmaktadır (Subrt, 2015: 338). Sosyal zaman, toplam sosyal olayların hareketlerinin yakınsama ve ıraksama zamanıdır. Sosyal zaman doğurur, hareket eder ve iç içe gelişir. Ekolojik temel, organizasyonlar, ayinler, prosedürler, uygulamalar, modalar, hevesler, desenler, sosyal roller, kolektif tutumlar, işaretler,

Türkiye’de Askerlik Hizmeti Ve Sosyal Zaman

sinyaller, semboller, fikirler, değerler gibi tüm sosyal fenomenlerde ontolojik bir önceliğe sahiptir (Gurvitch, 1964: 27-28). Çok karmaşık rol ve tutumların üretildiği sosyal zaman, içkin ve sürekli sarsıntıların izlerini taşımaktadır. Sosyal zaman, zamanın düzensiz nabız atışının ortaya çıkması ve kaybolması arasındaki öngörülemeyen dalgalanmaların zamanıdır. Ayrıca, farklı ritimler bazen birleşmekte, bazen de birbirini karşılıklı imha ederek rekabete girişmektedir (Gurvitch, 1964: 48).

Norbert Elias, zamanı çoklu, sürekli eylemler arasında karşılıklı karşılaştırmalar temelinde oluşturulan bir yönlendirme aracı olarak görmektedir. Zaman olarak adlandırdığımız şey, onun görüşüne göre, insanların sürekli değişim akışı içinde uyum noktaları oluşturmasına yardımcı olan bir tür göreceli çerçevedir. Bu çerçeve, eylemlerin bireysel aşamalarının karşılaştırılmasını sağlamakta ve çeşitli, tekrarlayan veya özel olaylar insanlara sosyal olarak standartlaştırılmış yönlendirme noktaları olarak hizmet etmektedir (Subrt, 2001: 213). Saat dediğimiz aygıtların gösterdiği süre dilimleri, eşit aralıklı tekrarlara karşımıza çıkıp durmaktadırlar. Saatler, insanların normlaştırdığı, bu anlamda sosyal düzlemde belirlenmiş süre dilimlerini temsil etmektedirler. Aynı şey dakikalar, saniyeler için de geçerlidir. Toplumsal gelişmişlik düzeyinin elverdiği ölçüde, bu süre kalıpları bütün bir ülke genelinde, hatta birden fazla ülkede ortak ölçü birimi olarak kabul edilip kullanılabilirler. Aslında Galileo dönemine kadar “zaman”, hatta “doğa” dediğimiz şey, merkezinde insanın, insan topluluklarının bulunduğu birer olguydular. Zaman, her şeyden önce sosyal dünyada neyin ne zaman yapılacağını tayin etmenin, insanların birlikte yaşamalarını düzenlemelerinin bir aracıydı. İnsanların müdahaleleriyle standartlaştırılan doğal süreçler, olayların akışı içinde, sosyal faaliyetlerin zamansal konumlarını ya da bir olay akışının süresini belirlemek amacıyla kullanılmaktaydılar. Ancak çok sonraları Yeni Çağda kullanılmaya başlanan saatler, sosyal faaliyetlerin yanı sıra, insan müdahalesine maruz kalmamış katıksız doğal olayların sürelerini belirlemede kullanılan araçlar olarak da yepyeni bir özellik kazandılar. Bu gelişmenin paralelinde, insanların öteden beri sezindikleri bir muammanın, yani zamanın esrarengizliğinin perdesi daha kalınlaşmıştır (Elias, 2000: 13-15).

“Daha önce” ve “daha sonra” gibi kavramlar, insanın gerçekte birlikte meydana gelmeyen ve bu nedenle insanların birlikte yaşadığı gibi deneyimlemediği fikirlerinde bir araya gelme yeteneğinin tezahürleridir. Bellek, insanın bir sentez yaratma kabiliyeti için temel bir ön koşul olarak tüm zaman biçimleri arasında belirleyici bir rol oynar. Doğal ve kozmik olayların ölçüsü ve açıklayıcı ilkesi olarak özellikle insan fikirlerini insan olmayan gerçekliğe yansıtma eğilimindedirler (Subrt, 2001: 213).

Zamanı tanımlamak, neredeyse değişmeyen bir fiziksel devamlılık ile hızla değişen bir sosyal devamlılık arasında bir ilişki yaratmaktan başka bir şey değilse, Elias'a göre doğal ve sosyal zaman arasındaki düalizm, gerçek, değişmez bir birime zamanın sayısallaştırılmasının bir sonucudur. Bu, toplumsal süredeki olayların koordinatörü olarak sosyal zamanı, bireylerden bağımsız gibi görünen keyfi bir düzenleme gibi göstermektedir. Sosyal zamanın insanlığın karşılıklı

bağımlılığına bağlı olması - Elias'ı tanımlayan zamana göre koordinasyon ve bütünleşme amacına hizmet etmektedir - sosyal zamanın herhangi bir bireye bağlı olmadığını, aynı zamanda insanlığa da bağımlı olmadığını yönünde yanlış bir izlenim yaratmaktadır. Sosyal teoride ikili düşüncenin nüfuzundan kurtulma çabasında olan Elias, doğal, bireysel ve sosyal zamanın karşıt olmadığını savunmaktadır. Doğal zaman ve sosyal zaman, bireysel zaman seçimini kısıtlar ve / veya mümkün kılar ve her ikisi de olmadan, tarih boyunca zamanın deneyim ve temsilinin nasıl değiştiğini anlamak imkânsız olacaktır (Tienoven, 2018: 10-11). Elias zamanı sadece bir ölçü olarak değil, aynı zamanda sosyal etkileşim için bir araç olarak da kullandığımızı göstermektedir. Zamanı yönlendirme, düzenleme, denetleme, eş güdümlenme, eş zamanlama ve sosyal ve doğal olayların karşılaştırılması için kullanılmaktadır (Adam, 1990: 18). Zaman sosyal yoldan öğrenilmiş olan sentezin bir sembolüdür. Zaman alanındaki incelemelerin karşılaştıkları en büyük güçlüklerden biri, insanların bizzat geliştirdikleri ve sürekli olarak kullandıkları sembollerin, ne işleyişleri (yani nasıl etkin oldukları) ne de yapıları hakkında pek fazla bir şey bilmemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu da onları, kendi sembollerinin ormanında yollarını kaybetmeleri tehlikesiyle karşı karşıya getirmektedir. Zaman, buna sadece bir örnektir. İnsan ürünü takvim yapraklarındaki zaman göstergeleri ve saatlerin kadranları, zamanın sembol karakterlerinin örnekleri ve belgeleridirler (Elias, 2000: 46).

Sosyoloji zamanı doğa üstü bir fenomen olarak kabul etmemiş; her ne kadar felsefenin kategori kuramından yararlanmış olsa da zamanı zihnin değil kolektif yaşamın kategorisi olarak kabul etmektedir. Durkheim'e göre, zaman toplumsal bir üründür. Sorokin ve Metron sosyal zamanın döneme, mekâna ve etkileşime göre çeşitlenen hallerini ortaya koymuşlardır. Gurvitch sosyolojinin ele aldığı problemler ile sosyal zaman arasındaki bağı dile getirmiştir. Elias, zamanı sosyal organizasyonun aygıtlarından biri olarak tanımlamaktadır.

3. Türkiye'de Zorunlu Askerlik

Zorunlu askerlik ideolojisi ve kitlesel ordu görece yeni bir tarihsel olgudur. Öncelikle modernleşmenin merkezileşme hedefleri gereğince Avrupa'da meydana gelen ve ulus-devlet inşasının yegâne yolu olarak görülen bu olgu, zamanla birlikte tüm ulusları ve ülkeleri içermiştir. Zorunlu askerlik güvenlik stratejilerinin ve devlet ideolojisinin temel kaynağı haline gelmiştir. Hem ulus devletin kalıcılığının garanti altına alınması hem de halk kitlesine ulusal bilincin yerleştirilmesi için muazzam bir olanak temin etmektedir (Aydın, 2008: 25). "Vatan tehlikede" ve halkın tamamı vatanın savunulmasından mesuldür şeklinde gelişen semiyoloji özgün bir ordu biçimini beraberinde getirmiştir. Millet emir verildiği anda "ordu" olarak hizmet etmektedir. Vatandaşlar eşit hak ve yükümlülüklerle sahiptir. Söz konusu hak ve yükümlülüklerin içselleştirilmesi için çeşitli aygıtlar bulunmaktadır. Zorunlu eğitim kurumları, yani okullar bu zerk etmenin başlıca mekânlarıdır. "Milletin okulu" olarak tanımlanan kışla ise uygarlaştırma hedefinin mabedidir. Vatandaşlığın temel bilgilerini edinme, okuma

Türkiye’de Askerlik Hizmeti Ve Sosyal Zaman

yazma, resmi dil öğrenme özellikle kırsal nüfus için askerlikte gerçekleşmektedir (Hacısalihoğlu, 2007: 59-60).

18. yüzyılın ortalarından itibaren gelişen yeni devlet fikri doğrudan idarenin dolaylı idarenin yerine geçmesi, askeri gücün ulusallaşmasına neden olmuştur. Paralı asker kiralamaktan ulusal askerleşmeye geçtikçe askeri kuvvetler ve savaş siyasetinin maliyetini karşılamak için vergiler artırılmıştır (Tilly, 2001: 181-182). Yeniçağın devlet düzeni ile muvazzaf (daimi) ordu ayrılmaz bir birlik oluşturmaktadır. Emre hazır bekleyen ordu ile hükümdar yekvücuttur. “Jus ad bellum” olağanüstü durumun oluşup oluşmadığına hükmedecektir. Savaşa karar verme hakkı ile birlikte devletin insanın hayatını tasarrufu altına aldığı tespit edilmektedir (Bröckling, 2008: 25).

Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk mühim ve keskin askeri reform III. Selim zamanında Nizam-ı Cedid ordusunun kurulmasıyla meydana gelmiştir. Fransa’nın askeri ıslahatları ile yakından ilgilenen III. Selim 1794 yılında Avrupa usulü talim yapacak yeni bir ordu kurmuştur (Kayalı: 1985: 1252). Nizam-ı Cedid ordusunda kısa sürede mevcudu 12 bine ulaşan bu ordu için modern kışlalar yapılmıştır. Bu anlayışa uygun olarak ordu alay, tabur ve bölüklere ayrılmıştır (MSB, 1999). III. Selim’in öldürülmesinin ardından isyanlar sebebiyle 1807’de Nizam-ı Cedid ordusu lağvedilmiştir. Sekban-ı Cedid ve Eşkinci alayı gibi çabalar da isyanlarla karşılaşmıştır (Özkan, 1985: 1260). Ordu alanındaki en yetkin yenilikler II. Mahmut döneminde yapılmıştır. İsyen etmek için sürekli tetikte bekleyen Yeniçeri Ocağı 1826’da “Vaka-i Hayriye” denilen olayın ardından kaldırılmıştır. Ardından “Asakir-i Mensurei Muhammediye” adı altında Avrupai eğitim gören bir ordu kurulmuştur. Askeri tıp okulu ve harbiye açılmıştır (Kayalı: 1985: 1253). Orduların mihenk taşları ve insan unsurunun en önemli kısmını oluşturan subayın, yeniçeriliğin kaldırılması sonrasında modern usul ve prensiplere göre yetiştirilmeye başlandığı görülmektedir (Akyaz, 2009: 20).

Tanzimat Fermanı’nın askerliğe ilişkin önemli maddeleri bulunmaktadır. Asker alma işlerinin belirli bir yasal altyapı kazanması ve düzensizliklerin ve keyfiliğin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte o zamana değin ömür boyu olan askerliğin belirli yıllarla sınırlanması istenmiştir (Gülsoy, 2000: 35-36). 8 Eylül 1843 tarihli Tenkiset-ı Celile-i Askeriye Kanunu ile askerlik süresi beş yıl olarak belirlenmiştir (Çiyan, 2009: 246). Tanzimat fermanında yer alan “muhafaza-i vatan” kavramının askerlerin tüm tebaanın sorumluluğuna dönüştürüldüğü görülmektedir (Hacısalihoğlu, 2007: 61).

Eşit yurttaşlık Genç Osmanlılar ile sıklıkla dile getirilmiştir, eşit hak ve yükümlülüklerden oluşan millet fikri ve zorunlu askerlik için de görüşlerini ileri sürmüşlerdir (Hacısalihoğlu, 2010: 91). Devlet, bozulan sosyal ve ekonomik dengeleri düzene sokmak amacıyla, askerlik hizmetini tüm tebaaya yaymaya ve en önemli mali kaynaklarından birinden feragat etmeye yönelmiştir (Gülsoy, 2000: 57). Zorunlu askerlik uygulamasının en net hali 12 Mart 1914 tarihli ve 296 sayılı “Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-u Muvakkatı” ile başlamaktadır. Bu kanun ve kanunu uygulaması önceki girişimlere kıyasla çok başarılıdır (Akyürek, 2010). 12 Mayıs 1914 tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu ile kısaltılmış askerlik de

tanımlanmıştır. “Hizmet-i maksure” yani kısa dönem hizmet ile askerlik süresi bir yıldır muallimliğini maarif nezaretince onaylı tüm muallimler; Medresetü’l vaizin, Darülfünun, kadastro ve maliye mektepleri gibi resmi okulların mezunları, Harbiye ve Bahriye mekteplerinden ihraç olanlar ile ruhban ve haham okulu mezunları bu imkânlardan yararlanabilmektedir (Köksal, 2009: 268). 1927 tarihinde kabul edilen 1111 sayılı askerlik kanununun (Askerlik Kanunu, 1927) birinci maddesine göre, “Türkiye Cumhuriyeti tebaası olan her erkek, işbu kanun mucibince askerlik yapmağa mecburdur.” O tarihten bu yana askerlik yükümlülüğü ile ilgili birçok değişiklik yapılmıştır.

Cumhuriyetin benimsetilmesi amacıyla gereksinim duyulan vatandaşın inşasında ordu okul işlevine sahiptir. Erlere bu doğrultuda yurttaşlık bilgisi, okuma yazma, tarım, matematik, sağlık ve hayvancılık bilgisi verilmesi için özel kurslar açılmıştır (Akyaz, 2009: 35). Türk milliyetçiliği ordu-millet fikri temeli üzerinden kurulmaktadır. Türklerin nevi şahsına münhasır tarafı asker doğmaları ve her zaman güçlü bir ordu ile devlet oluşturmalarıdır. Mustafa Kemal Atatürk de Türkün en iyi asker, Türk milletinin askerlik ruhu en olgunlaşmış millet olduğunu belirtmiştir. Ona göre, askerlik ruhu yüksek millet derin ve engin irfan ve medeniyet tarihi yaşamış millettir (Altınay ve Bora, 2002: 142). Sıkça telaffuz edilen “milletin bağrından çıkan Türk Silahlı Kuvvetleri” parolası ordunun “milli varlığın” tabii vekili olmasına atıfta bulunmaktadır. Diğer yandan silahlı kuvvetlerin muzaffer olması birtakım sosyal Darwinist ideoloji üzerinden bir anlayış geliştirerek toplum ve dünya bir hayatta kalma mücadelesi olarak görülmektedir ve orduya bu mücadelede mühim görevler düşmektedir. Milli savunma kavramına göre tüm milletin her koşulda muharebeye hazır olarak örgütlenmesi anlamına gelmektedir. Bu örgütlenmenin mihenk taşı ve ilham kaynağı ordudur (Bora, 2004: 170).

Milliyetçilik ile bütünleşen askerlik ideolojisinde erkek vatandaşların ödemesi gereken bir vatan borcu bulunmaktadır. Bu borç tereddüt etmeden ve gönülden yerine getirilmelidir. Erkeklerin askerlik görevini başarıyla tamamlamaları makbul erkek olarak kabul edilmeleri için önemli bir basamaktır.

4. Araştırmanın Metodolojisi

Sosyal zaman kavramı zamanın birtakım ölçüm araçları ve astronomik bilgiler ışığında tespit edilmesiyle sınırlayan bakış açısına karşı çıkararak onun insanın sosyal etkinliklerinden ayırt edilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Zamanı ölçmekte kullandığımız bütün yöntemler ve zaman tasavvurumuz aksiyom veya bir zihinsel kategori olmaktan ibaret değildir. Zaman algısı kültürel olarak farklılaşmaktadır, tarihsel bir birikim ile şekillenmiştir ve günümüzde zamanın evrenselleşmesi ve merkezileşmesi bile ideolojiktir; çünkü sanayileşmenin ve modernleşmenin hedefleri ile uyumludur, hesaplanabilirlik bu dönemin parolasıdır. Bu çalışmada zorunlu askerlik yükümlülüğü sosyal zaman ile birlikte değerlendirilmektedir. Disiplinin ve hiyerarşinin en sıkı uygulandığı kurumlardan biri olan askerlik birçok temada sosyal zaman ile bağlantı içerisindedir. Askerler kışlaya girdikten sonra yoğun bir denetleme ile karşılaşmaktadır. Bu denetlemenin

Türkiye’de Askerlik Hizmeti Ve Sosyal Zaman

yürütülmesinde zaman başat rol oynamaktadır, zira modern askerlik yalnızca savaşma sanatının edinilmesi değil, sayısız kategoride hazır ve nazır olmak demektir. Disiplin dakik olmaktadır. Bu minvalde, çalışmada askerlik deneyimleri üzerine odaklanılmıştır.

Araştırmanın verileri 2019 yılında tamamladığım “Türkiye’de Erkekliğin Toplumsal İnşasının Tam (Uzun) Dönem ve Kısa Dönem Askerlik Yükümlülüğü Bağlamında Değerlendirilmesi” başlıklı yayımlanmamış doktora tezi hazırlanırken toplanmıştır. Elde edilen veriler askerlik hazırlığından askerlik sonrasına değin birçok konuda bilgi sunmaktadır. Araştırmanın veri toplama tekniği nitel araştırma tekniği olan görüşmedir. Görüşmeler tarafımdan, katılımcılarla yüz yüze, onların uygun gördükleri yerlerde gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde izlenen yol görüşme formunda yer alan açık uçlu sorular vasıtasıyla çizilmiştir. Bu sorular her görüşmede sorulsa da katılımcıların cevapları sonrasında farklı sorularla genişletilmiş ve çeşitlendirilmiştir. Bu açıdan görüşmeler “yarı yapılandırılmış” olarak tanımlanabilmektedir. Bu çalışmada verilerin sosyal zaman konusunda değerlendirme yapmaya imkân tanıyan kısımlarından istifade edilmiştir. 15 kısa dönem ve 15 uzun dönem askerliğini tamamlamış katılımcı ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. 25 Haziran 2019’da Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren “7179 sayılı Askerlik Kanunu” ile erbaş ve erler için hizmet süresi 6 ay olarak belirlenmiş, bedelli askerlik sürekli hale getirilmiştir (Askerlik Kanunu, 2019). Çalışmanın örneklemini 2003-2018 yılları arasında, yeni askerlik sisteminden önce askerliğini tamamlamış yükümlüler oluşturmaktadır. Eski uygulamaya göre dört yıl ve daha fazla süreli fakülte, akademi, yüksekokul ve enstitü mezunlarının askerlik hizmet süresi 6 aydı. Bu programlardan mezun olmayanlar için askerlik 2003-2013 arasında 15 ayda, 2013-2019 arasında ise 12 ayda tamamlanmaktaydı. Hizmet sürelerinde değişiklik ve bedelli askerliğin sürekli hale getirilmesi askerliğin sosyo-kültürel yapısını değiştirmiştir. Çalışmada değişiklikten önceki dönemin tercih edilmesi suretiyle muhtelif kategorilerin oluşturulmasına dikkat edilmiştir. Askerlikte zaman merkezli denetim, uzun dönem ve kısa dönem askerlerin zaman algıları, ritüeller, askerlikte ilk ve son gün bu kategorilerdir.

Katılımcıların künyesi askerlik tipi, askerlik tarih aralığı, askerliğe başladığındaki yaşı, acemi ve usta birliğini tamamladıkları şehirler şeklinde düzenlenmiştir (örn. Uzun Dönem, 2014-2015, 31, Serinyol-Bingöl).

5. Zorunlu Askerlikte Sosyal Zaman

Sosyal zamanın farklı görüngüleri askerlikte takip edilebilmektedir. Bu görüngüler birey ve kurum arasındaki ilişkilerin zamanın kurgulanmasını, denetlenmesini ve algılanmasını ortaya koymaktadır. Kuralların katı ve sorgulanamaz olduğu, gözetimin her ana yayıldığı bir “total kurum” içerisinde zaman da askerileşmekte, “sivil”, yani askeri olmayan dünyadan çıkmaktadır. Bu ayrım birçok özelliği de beraberinde getirmektedir. Askeri tasavvur içerisinde sivil dünya baştan savmalık, keyfilik, kişilerin iradesinin kurumların/normların iradesinin önüne geçmesi anlamına gelir ve başına buyrukluğa kargaşadır. Askerlik

ise kamu iradesinin bireyin savruk kararlarının önüne geçmesi, otoritenin gücünün kışla içerisindeki herkesi çevrelemesidir. Zaman bu otoritede ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Yalnızca kurumun kadiri mutlak işleyişinin bir aracı değildir; statü farklılıkları, ritüeller, sağlık, askerliğin algılanması gibi birçok unsur zaman bağlamında karşılıklarını bulmaktadır.

5.1. Askerlikte İlk Günler

Askerlikte zamanın ilk adımı teslim olma anıdır. Mesai bitimine, yani saat 17.00'ye kadar birliklerine teslim olmaları zorunludur. Daha önce askerliğini tamamlamış kişilerden alınan tavsiyelere göre birtakım tercihler yapılmaktadır.

İzmir'e saat 7 gibi vardım, akşam üçe kadar bekledim, İzmir'i gezdim, tektim. Pek erken girmek iyi olmaz diye bir nasihat verdiler. Kalabalık olur, girişin zor olur dediler (Uzun Dönem, 21, 2011-2012, Gaziemir-Çanakkale).

Bir diğer tavsiye teslim saatinden daha sonra gidilmesi yönündedir.

Teslim olmadan önce en azından hafta sonları ne yapabileceğimi keşfettim. Telefon tedarikini nasıl sağlayacağıma baktım. Nizamiye kapısına beşten sonra gittim. Ne kadar geç gidersem o kadar iyi olur, bazı şeyler yerine oturur, hengâmeye girmezsin dediler. Bir iki saat geç girenler sorun yaşamadı ama ertesi günlerde gidenlerin askerliği uzadı (Kısa Dönem, 2009, 31, Sarıkamış-Sarıkamış).

Geç teslim olmak birliklerin organizasyonuna göre farklı sonuçlara neden olabilmektedir. Ayrıca askerlerin geliştirdiği taktiklerin de bu sonuçlara etkisi gözlemlenmektedir. Bir kısa dönem asker geç teslim olarak aylarca bir arada yaşayacağı topluluğun panoramasını çıkartmıştır.

Akşam beşe doğru gittim, onun faydasını da zararını da gördüm. Aç bırakmadılar. Aşırı kalabalıktı, ayakta bile olsa yemek yedirdiler. İlk gün banyo yaptıktan sonra kıyafetleri giydirdiler, toz toprak içindeydi. Ayakkabım ayağıma göreymiş. Her şey düzenliydi. Ayakkabı için kalıba koyup öyle numarayı söylüyordu. Kalabalıktı. Kalabalık olunca insan aptallaşıyor, nereye git deseler oraya gidiyorsun, tam bir curcuna, düzen yok, sağlamaya çalışıyorlar. Ben geç gitmenin avantajını gördüm, ortamı inceledim, sistemi öğrenmeye çalışıp içine dâhil oldum (Kısa Dönem, 28, 2005-2006, Etimesgut-Etimesgut).

Yoğun celp dönemleri ve yol açtığı izdiham askerlerin idaresinde zorluklara yol açmaktadır ve askerliğin ilk günlerini diğer günlerine kıyasla daha yorucu kılmaktadır. İlk günlerin zorlukları askerlikteki bu evreyi unutulmaz yapmaktadır.

İlk gün tam bir karmaşaydı. Kimin yeri yatağı belli değil. Hemen istihkaklarımıza verdiler. Bir de onunla iki üç kilometre yol yürümek durumunda kaldık. İstihkakları almadan önce yemeğe gittik. Bardak çanak kir, pas içindeydi. Allah'ım ben nereye düştüm diye düşündüm. İlk günler neyi, ne zaman yapacağın belli değildi. Zamanla toparladılar (Uzun Dönem, 2008-2009, 20, Samsun-Lefkoşa).

Askerlikteki ilk haftalar boyunca askerin görevleri ve sorumluluklarına, verilen emirlere eksiksiz riayet etmesi durumunda ne gibi mükâfatlar elde

Türkiye’de Askerlik Hizmeti Ve Sosyal Zaman

edeceğine dair ayrıntılar edinilmektedir. Tüm bu ayrıntılar “zaman” ile beraber tarif edilmektedir.

Gazinoda oturduk ilk günler. Sistemin oturmasına çalışılıyordu. Eşofmanlarla takıldık, koşuşumuz belli oldu. İlk bir hafta eğitim, silahlı eğitim, düz koşu, üç bin metre koşu. Her hafta yarışlar vardı. Kazanan bir gün eğitim yapmıyordu. Bizim takım atışlarda, koşuda birinci oldu. Biz bir saate yakın istirahat ediyorduk (Uzun Dönem, 2010-2011, 23, Bilecik- Giresun).

Askerliğin hangi aşaması olursa olsun askerlerin vazifeleri zamanın egemenliği altındadır. Disiplinin simgesi saattir, askerler kışlanın tüm mekânlarına sinen saatler uyarınca hareket etmektedir.

Askerliğin bir standardı var, kalkacağımız saat belli (Kısa Dönem, 2014, 27, Sakarya-Sakarya).

Kıbrıs’ta nöbet vardı sadece. Koşuşta işlerim vardı. Günde 10 saat nöbet tutuyordum. Denetlemeler dolayısıyla koşu, spor falan oluyordu. Onun dışında hep nöbet kulübesindeydim. Geçmezdi. Hayat nöbetti (Uzun Dönem, 2008-2009, 20, Samsun-Lefkoşa).

Acemilikle anlatacağım şey, sabah kalk, sürün, yemeğe git, yemekten geri gel, akşam beşe kadar yanaşık düzen (Kısa Dönem, 2007- 2008, 26, Girne-Lefkoşa).

Askerin sorumlulukları talimatlarla belirlenmiştir. Sorumluluklarında dikkatli ve kararlı olmaları gerekmektedir. Eğer talimatlara aykırı davranırlarsa ve güvenlik ihlalinde bulunurlarsa ceza ile karşılaşmaktadırlar. Cezaların katmanlarının da bir “süresi” bulunmaktadır.

10-15 gün nizamiyedydim. 8-9 ay boyunca gece görüşünde nöbet tuttum. Kuledeydim, eski yapılı, çimento tuğla demir ile yapılmış. Tezkeresi gelenin yerine 6 saat boyunca geceye geçtim. Dağları falan sırayla baykuş kamerayla geçerek izlemem lazım, ama bir kere yapmadım. Kendini zor ısıtan elektrikli sobam var, bir ben tekim. Diğerlerinde nöbet kulübesi yok. 4-6 nöbeti. Yatmışım, dedim daha komutan gelmez. Kurtlar geliyor bir yerden. Ekranda izliyorum. Dalmışım, güm güm güm. Kapıyı açtım, git al tutanağını dedi. 15 gün fazladan iki saat nöbet tuttum, ekstra nöbet cezası, 8 saate çıkardı (Uzun Dönem, 2012-2013, 20, Kırkağaç- Bingöl).

Askerlikteki farklı aşamalardaki görevler de saat aralıklarına göre dile getirilmektedir.

Bir buçuk ay sonra çavuş rütbesi olunca su deposuna gönderdiler. İki yıllık mezunu olunca onbaşılık sonrası sınava girip çavuş oldum. Önce çavuş olunca yazıhaneye koydular. Yazıhanedeyken 6’dan sonra önüme dosya açıp ay sonuna kadar yetiştirilecek diyorlardı, 11’e kadar takılıyordum. Ardından nöbetim varsa gidiyordum (Uzun Dönem, 2011-2012, 20, Polatlı-Çanakkale).

Kısa dönem bir katılımcı KKTC’deki kışlaların hiyerarşisini vurgularken erbaşların erler üzerindeki hiyerarşisine bir sınır çizmektedir. Mesai bitimi ve komutanların kışladan ayrılmasının ardından çavuşların birçok açıdan muktedir olduklarını ifade etmektedir.

Akşam beşe kadar komutanın verdiği görevi yerine getirirsin, beşten sonra oranın kralı, padişahı, beyi sensin. Saat beşten sonra çavuş neyle adlandırmak isterseniz odur, başkomutandır. İsterseniz askerleri yatırmayıp dışarıda eğitim verebilirsiniz. Kimse sana bu askerleri niye zulmediyorsun diyemez, çünkü Kıbrıs'ta eğitim ve denetleme her şeyden önemlidir (Kısa Dönem, 2007- 2008, 26, Girne-Lefkoşa).

Yalnızca kışla görevi değil kışlanın dışındaki görevlerde de bir standart bulunmaktadır. Askeri lojmanların servisinde görevlendirilen asker önceden tanımlanmış saat dilimlerine riayet etmektedir.

Araç muhafızlığına ilk başladığımda kendi birliğimde kalıyordum. Ama yaz saati olduğunda servisi tersten başlattım, o yüzden diğer birlikte kalıyordum. Genelde servisimiz siviller içindi, komutanların aileleri. Lojmana gidiyorduk, askeriyenin etrafındaki kampa, plaja götürüyorduk. 11'de son servisi çekerdik. Sabah da 8'de başlardık. Benimki rutindi. Sabah akşam rutinim aynıydı (Kısa Dönem, 2006, 30, Gemlik- Gemlik).

Askerlik ve zaman arasındaki etkileşimi çeşitli kategorilere bölmek mümkündür. Bunların ilki zamanın askerlik kuralları tarafından tayinidir. Askerlik katı kurallar ile idare edilmektedir. Bu kurallar askerler tarafından sorgulanamaz. Kurallara uymamanın ve karşı çıkmanın müeyyideleri belirlenmiştir. Emir komuta zinciri keskindir, erlerin ve komutanların yerleri, görev ve sorumlulukları şüpheye yer bırakmayacak biçimde açıktır. Kışlanın talimatları belki de başka hiçbir kurumda olmadığı kadar sabittir. Yeni tertip erler katılır, eski tertipler terhis edilir, komutanların tayinleri çıkar; ancak kurallar herkesten bağımsız olarak hükümlerini sürdürmektedir. Her şey yazılı olarak garanti altına alınmıştır. Kışlanın duvarları zamanın otoritesiyle denklik içindedir. Kanunlar, yönetmelikler, talimatnameler, çizelgeler ve ihtarlar askerliğin zaman repertuarının köşelerini çizmektedir. Askerlik ideolojisinde disiplin her şeyden önemlidir. Vatani hizmetini yerine getiren askerlerin bu hizmetlerini layıkıyla yerine getirmeleri için disipline noksansız uymaları gerekmektedir. Disiplin çevik bir asker olmayı sağlamaktadır. Çevik bir asker olmak için ise dakik olmak gerekmektedir. Beden dakik olmaya göre terbiye edilmelidir. Uyku hantallığından kaçınılacak, belirtilen saatlerde talim gerçekleştirilecek, nöbet tutulurken zinde, tetikte ve sabırlı olunacaktır. Talimatlar belirlediği zaman planlamalarına itaat etmek fiziksel ve ruhsal olarak yeterli olduğunun ispatıdır; sağlıklı bir erkek olduğuna dair ehliyet temin edilmiştir.

5.2. Geçmeyen Zaman

Zamanın hükümlerinin her noktaya sindiği askerlikte “beklemek” bir mecburiyettir. Günün çok erken başladığı, çok erken bittiği; hatta çetin vazifelerin üstlenildiği dönemlerde bir günün bitmeden diğerine yuvarlandığı düşünüldüğünde zamanın geçmek bilmediği, hareket etmediğini söylemek mümkündür.

Kışla kapısından girip bambaşka bir dünyanın içine katılınca terhis tarihi ile bugün arasındaki mesafe kaygıya neden olmaktadır. Akıldan sıklıkla askerliğin hiç bitmeyeceği geçmekte, süre büyümektedir.

Türkiye’de Askerlik Hizmeti Ve Sosyal Zaman

İlk gece çok kötüydüm, ranzadaki yazıları okudum, şafakları görünce nasıl bitecek dedim (Uzun Dönem, 2011-2012, 20, Devrek- Ordu/ Kabataş).

15 gün gibi bu askerlik bitmeyecek diye bunalıma girdim, firar etmeyi düşündüm. Ayrıca intihar etmeyi düşündüm. Gittiğimizde çok sıkıydı. Birkaç büyük problem yaşandı. Kaymakamlık soruşturma açınca çavuşlar değil uzmanlar yönetmeye başladı (Uzun Dönem, 2004-2006, 20, Gölcük-Pamukkale).

Askerlik yükümlülüğü yekpare ve benzer olarak tamamlanmamaktadır. Mekân nasıl bir askerlik yapıldığını belirleyen öğelerdendir. Sosyal zamanın askerlikteki izdüşümünü farklı mekânlardan takip etmek mümkündür. Söz gelimi, “Kabul Toplama Merkezi” organizasyon sorunları nedeniyle kışlalara göre “durgun zaman” oranı daha yüksektir. Birliklerine teslim olmadan önce geçirilen KTM süreci bitmek bilmeyen zaman algısıyla birlikte hatırlanmaktadır.

KTM korkunçtu, askeriyenin bir kapasitesi var, 1000’dir en fazla. Beklenenden fazla kısa dönem gitmiş, 3500 tane, hava soğuk, yatacak yer yok. Atıl halde bir hangar açtılar, üstü açık, ıslak, orada yattık. Yemek sadece kantindeki tost, o kadar kişiye yemek de çıkmıyor. İnsanlar orada hemen kaynaşıyor. Oltu’ya gidecekler hemen kaynaştı, iki gün sonra Oltu’ya geçtik. KTM’de tuvaletimizi tuttuk, tuvalet bulamadık. Bir gün sonra kamuflajlar falan dağıtıldı. KTM’den sonra kışla cennet gibi gözüktü. KTM’de hep kalsam o askerlik bitmezdi (Kısa Dönem, 2007-2008, 27, Oltu-Göle).

İlk günlere askerlik süresinin kısalığı kışlanın kuşatıcılığını hafifletmeyebilir. Olağan hayatlarının zıt kutbunda yer alan askerler yüklendikleri ağırlık karşısında zamanla münakaşa yaşamaktadır.

İlk üç gün bize kamuflaj bulamadılar. Tatbikat varmış. Sivildik. Daha olayın içine giremedik. Komutanlar da yoktu. Kantinde çay ve sigarayla geçirdik. Yemekler kötüydü, yiyemedik. Hijyen hak getire. Elbiseleri çıkarıp kamuflajları giyince kendimi çıplak istedim. Aynaya baktığımda kendimi tanıyamadım, vahimdi. İlk bir hafta hiç uyuyamadım. Tuvalete çıkamadım. Kısa dönem yapıyorsun ama o güçlüklerle bir kez karşılaşınca nasıl geçecek demeye başlıyorsun (Kısa Dönem, 2009, 31, Sarıkamış-Sarıkamış).

Aynı kışladaki farklı görevler ve görevlerin yükü askerlerin sosyal zaman algılarına hükmedebilmektedir. Rutin görevi olan bir er ile tören bölümünün baskısı altında olan bir er farklı zamanlarda yaşayabilmektedir.

Tören bölümüündeydim, Çanakkale’de. Sürekli talim halindesin. Neticede yeri geliyor yabancı devlet başkanlarının bile karşısına çıkıyorsun. Başkaları sefa sürerken bizde şafak sıkıştırıyordu (Uzun Dönem, 21, 2011-2012, Gaziemir-Çanakkale).

Bazı askerler sivil hayatta bile bulamayacakları olanakları askerlikte bulabilmektedir. Böyle bir durumda durgun zaman ile değil akıcı bir zaman ile karşılaşmaktadır.

Bizim orada sinema salonu var. Recep İvedik falan vardı, onları aldık. Gösterim yapıyorduk, bir liraya. Nöbet falan yok. Belirli saatte kapıyı kapatıyorum, sabaha kadar benim. Hani derler ya, şafak atıyor, zaman süper geçti (Kısa Dönem, 2007-2008, 27, Oltu-Göle).

Sürekli emir komutanın himayesi altında olmak, oyalanmanın ve boş zaman faaliyetlerinin istisna olması askerleri zamanda bir nevi mahsur bırakmaktadır. Askerlik anılarının kuvveti de burada ortaya çıkmaktadır. Askerlikte günler “sivil günler” gibi akıntıya kapılmamaktadır. Bu bakımdan askerlikte günlerin deneyim hacmi çok geniştir. İki tertip arasındaki üç-dört aylık bir aralık muazzam bir kıdem olarak görülmektedir; üst tertip askerler bu deneyim farkından dolayı bir nüfuz elde etmektedir. Tertipler arası fark kuşaklar arası fark gibi görülmektedir. Yakın geçmiş bile “bir zamanlar” olarak yorumlanmaktadır. Zamanın akıp gitmesi veya hiç gitmemesi ile ilgili olarak kullanılan bir deyim askerlerin dillerinden hiç düşmemektedir. Bir gün güçlük çıkarmadan bitiyorsa “şafak atmakta”, eğer akmakta direniyorsa “şafak sıkıştırmakta”dır.

5.3. Askerlikte Statü Farkı ve Zaman

Zorunlu askerlik statüleri arasında kısa dönem ve uzun dönem askerliklerin özgül bir tarafı bulunmaktadır. Askerlik süresi boyunca her açıdan aynı mekânı paylaşan ancak askerliği tecrübe etme bakımından farklı kutuplarda bulunan iki askerlik statüsüdür. Öğrenim düzeyleri arasındaki farklılık toplumda sınıfsal ve statüye ilişkin farklılıkları da doğurmaktadır. Tüm askerler terhis gününü beklemektedir; fakat hepsi aynı biçimde ve sürede beklememektedir. Bekleme süresinin dağılımı gücün dağılımıyla örtüşmektedir. Bu bağlamda, bekleme güç ilişkilerini yansıtır. Bekleyenler ve beklenenler vardır. Beklemeye devam etmek, kişinin zamanının ve sosyal değerinin daha az değerli olduğuna dair sosyal bir iddiadır (Lahad, 2017: 105). Etkileşimler sıraya girmeyi ve beklememizi gerektirir, çünkü her şey bir anda mümkün değildir. Ancak kimin ne kadar süre beklediğini araştırdığımızda beklemek tarafsız bir olgu değildir. Burada, belirli bir eşitsizlik karşılıklı bağımlılık etkileşimlerine girer ve kimin kimi beklediği sorusu önem kazanır. Bu durumlarda bekleme, sosyal statü ve güçle yakından ilişkilidir ve asimetrik sosyal ilişkilerin ritüelleştirilmiş bir ifadesi olarak anlaşılabilir (Adam, 1990: 123-124).

Eski askerlik sisteminde 15 ay askerlik yaptıkları dönemde uzun dönemler dört tertip kısa dönem ile karşılaşmaktaydı. Uzun dönemler ile yeni tertip kısa dönemlere rastladıklarında bu durum bahis konusu olmaktadır.

Askeri minibüse bindik, uzun dönem bir çocuk dedi ki bu sefer siz önce çıkmayacaksınız. Üç dönemdir çıkıyorsunuz, bu sefer ben çıkacağım dedi (Kısa Dönem, 2007-2008, 27, Oltu-Göle).

Şafak kartı askerlerin askerlik süresinin kutucuklar halinde dizildiği ve bu kutucukları karalamak suretiyle kalan sürelerini hesaplayabildikleri bir karttır. Bir katılımcı bu kartın doldurulması üzerinden bir analiz yapmıştır.

Uzun dönemler kısa dönemleri çok sevmiyorlar. 550 gün karalıyordu, kısa dönemler onun çoğunu otomatikman dolduruyor. Bu da ağırlarına gidiyordu. Sevmeseler de saygısızlık yapmadılar (Kısa Dönem, 2009-2010, 32, Ankara-Ankara).

Katılımcılar arasında kısa dönem askerlerin askerlik sürelerinin yanı sıra askerlikte kendileri kadar zorlukla mücadele etmedikleri ve kibirli buldukları

Türkiye’de Askerlik Hizmeti Ve Sosyal Zaman

tutumları hakkında yakınlar yer almıştır. Lisans eğitimini tamamlamak askerlik süresi hususunda bir ayrıcalığın yanında başka “konforlar” da temin etmiştir.

Sen gelmişsin, daha üç yüz gün sayarken adam senin yarını sayıyor. İlk giden grupta anlamıyorsun, ikinci grupta anlıyorsun ve kızılıyorsun. Adamın zoruna gidiyor. Komutanlar bizi hiç ezdirmediler. İşimizi iyi yaptığımız için asla üzülmedik. Çıkmadan bir gün önce hala çalışıyordum, bizden sonrakileri eğittik. Kendimizi onlar okumuş adam diye teselli ediyorduk, fakat kıl çıkarsa iyicene gıcıklanıyorsun. Kısa dönemlerin kendini işe adamadığı söylenirdi hep. Arkamızdan çok iyi çalıştı desinler istedik. Hatta komutanla hala görüşüyoruz, evine davet ediyor. Sürekli havalı davranırlardı, tepeden bakarlardı (Uzun Dönem, 2014-2015, 31, Serinyol-Bingöl).

Kısa dönemler paşa gibiydiler. Askerliği yapmadı ki. En hoşuma gitmeyen şeylerden biri oldu. Ben de insanım, o da insan, neden hepimiz aynı kâseye konulmadık? Spor yoktu, eğitim yoktu, azar hiç yoktu. Adam rütbeliyle bile konuşması farklıydı. Ben kısa dönemin “emredersiniz” lafını tek tük duydum. Rütbeli bana şunu yapamaz derdi. Ben uzun dönemim, asla bunu diyemedim. Tüm gün yattılar. Bizimle dalga geçenler bile oldu (Uzun Dönem, 2011-2012, 20, Devrek- Ordu/ Kabataş).

Kısa dönem ve uzun dönem askerler aynı mekânda, yani koğuşt olmalarına binaen, yoğun bir karşılaşma ve etkileşim içinde olmaktadır. Farklı statüler farklı askerlik deneyimi elde etmek manasına gelmektedir. İki statü arasındaki farklılıklar zaman mefhumuna yansımıştır. Nitekim kısa ve uzun dönem askerlik doğrudan zamana referansta bulunmaktadır. Askerlik süreleri aralarında yer yer sürtüşmeye neden olmakta, kıdemin itibar kaynağı olduğu bir kurumda güç gösterisine dönüşmekte, kimi zaman da uzun dönemlerin kısa dönemlere imrenmesine sebep olmaktadır. Askerlik süresi ayrıcalık, gurur, imrenme, haksızlığa uğrama gibi birçok duyguya sevk etmektedir.

5.4. Ritüeller ve Zaman

Askerlik uğurlama törenlerinden terhis sonrası eve dönüşte verilen yemeğe, yıkanmamak üzerine muhafaza edilen gömleğin yıkanmasına değin birçok ritüelle doludur. Ritüeller askerlik boyunca anlam kazanarak ve bir norma dönüşerek grup aidiyetini güçlendirmekte, ayrıca terhisin yaklaştığına dair bir kutlama havası oluşturmaktadır.

Ritüellerde terhise kalan gün sayısı orijindir. Askerler şafak sayarken ritüellerden coşku duymakta, son güne yaklaşmakta olmanın ve yükün hatırı sayılır bir kısmını geride bırakmanın neşesini ortaklaşa yaşamaktadır. Ritüellerin icrası tezkereden daha unutulmazdır; ritüeller birçok sembol ile kuşatılmıştır.

460’tan 300’e düşünce künye patlatılıyor, 200’de kıyafetin yırtılıyor, 100’den düşünce en berbatı. Lağım, pis su, çamur, lavabo hiç fark etmez, başınızdaki aşağı dökülüyor. Benim bir üst devremde oldu. Ben unutturdum. Yapmaya çalıştılar, yapamadılar. 99’da batıyor dedim, 99 çünkü, yapamazlar. Bir üst devreme kürekle kanalizasyondan pis su döktüler. Jeneratörden mazot, gres yağı çektim. Bataklik vardı, oradan aldım. Kış günüydü, çocuk mahvoldu.

Temizlenmek için bir buçuk şişe şampuan bitirdi. Sıcak su da bitmişti, soğuk suyla bitirdi. Çocuk zor kurtuldu yani (Uzun Dönem, 2011-2012, 20, Polatlı-Çanakkale).

Islatılmam ekime denk geldi, buz gibi hava. Yazıcıya bana nöbet yazın dedim, alt devreler biraz uyusun diye. 11-1'de benim yüzüncü günümümüş. Nöbete gitmeden bir ıslattılar. Botumun içine kadar ıslattılar. Su buz gibi, parkayı da ıslattılar. O halde nöbete gittim. Kötü hastalandım (Uzun Dönem, 2009-2010, 27, Mamak-Tekirdağ).

Her şey yapıldı. Üste çıkma, kolayla ıslatma. Yüzden düşünce ve plaka 33'e gelince yaşadığın keyfi şafak doğan güneş dediğinde yaşamıyorsun. Çıkarken aklında bir sürü soru var ama o günlerde sadece tezkereye az kaldı diye seviniyorsun, onunla meşgulsün. O günleri hiç unutamıyorum (Uzun Dönem, 2008-2009, 20, Samsun-Lefkoşa).

Şafak kâğıtları oyalanmak ve geçen günler ile avunmak için askerlerin elinin altındadır. Şafak kartları (veya telefonda ve saatte bulunan uygulamalar) durağan zamanı iterek kımıldatma fiilleridir. Günün geçmesine bir kesinlik kazandırmaktadır.

Hatırladıkça 20-30-40 dolduruyordum şafak kâğıdını. Bahar operasyonunda 26 gün görev almıştık, sürekli elimin altında değildi (Uzun Dönem, 2006-2008, 20, Foça- Bingöl).

Şafak kâğıdı doldururdum. Çok düzenli doldururdum. 555 yazardı (Uzun Dönem, 2011-2012, 20, Devrek- Ordu/ Kabataş).

Şafak kâğıdı vardı, çarpı konulurdu, canımız sıkılırdı, saati dakikayı da sayardık. Şaka muhabbet amacıyla, akşam ne yapacaksın? (Kısa Dönem, 2014, 27, Sakarya-Sakarya).

Saniye saniye saydım, şafak sayar saatim de vardı (Kısa Dönem, 2014-2015, 31, Kastamonu- Hakkâri).

Ritüellerin uygulanma günleri, durumları ve şekli kuşaktan kuşağa aktarılarak bir süreklilik oluşturmaktadır. Askerler böylece ortak bir anlamın etrafında bütünleşerek askerliğe dair kimliklerini de sağlamlaştırmaktadır. Ritüeller genellikle terhis gününe göre belirlenmekte, kalan askerlik günü yani şafak sayısı üzerinden kurulmaktadır. Ancak bu ritüeller tertipler arasındaki gövde gösterisinin bir parçası olarak her gün kendine yer bulabilmektedir. Örneğin üst devre askerler, yani “dede”ler, alt devre askerlerden, yani torunlardan kendi şafaklarını koğuştaki bir mani ile anons etmelerini isteyebilmektedir. Şafak kartı her gün veya aralıklı olarak doldurulabilmektedir. Ritüeller askerliğin her anına nüfuz etmiştir. Ancak en önemlileri terhis yüz gün kalması, yani yüzden düşülmesi, askerinin memleketinin plaka numarasına ulaşılması ve askerde geçirilen son gün, yani “şafak doğan güneş”tir. Uzun dönem askerler bu günlerde rutinleşmiş bazı eylemlerde bulunmaktadır. Yüzden düşen askerinin havanın derecesi kale alınmaksızın ıslatılması, memleketinin plakasına gelen askerinin sırtına binilmesi, terhis olmadan önce diğer askerlere ikramda bulunulması gibi gelenekler sayılabilir. Görüldüğü üzere askerlikteki ritüellerin şekillenmesini zaman belirlemektedir. Sosyal zaman askerlik ile özdeşleşen bu ritüellerin pusulasıdır. Askerlik sürelerinin kısalığı,

Türkiye’de Askerlik Hizmeti Ve Sosyal Zaman

yaşları, eğitim düzeyleri, askerlikteki konumları ve askerliğe ilişkin tutumları nedeniye kısa dönem askerler bu ritüellerin dışında kalmaktadır.

5.5. Son Gün

Askerlik yükümlülüğünün sonlanması hafızalardan silinmeyen duraklardan bir tanesidir. Zorlu bir aşamayı geride bırakacak olan yükümlüler çeşitli düşüncelere dalmaktadır.

Çıkmadan önceki gün uyuyamadım. O günde görevdeydim. Gece 11.30’da görevim bitti. Ben de zaman geçirmek istedim. Bir de son gün, sabah olmadım. Sabah evrak işlerini tamamladım. Çıkış izni için bölük komutanını bekledim. Öğlen gibi falan çıktım. Tezkere belgelerini imzalattım (Kısa Dönem, 2006, 30, Gemlik- Gemlik).

Son gün heyecanlıydım, sabaha kadar uyuyamadım. İlk gün nasıl geçmek bilmediyse son gün de geçmedi (Uzun Dönem, 2012-2013, 20, Manisa- Ankara).

Şafak doğan güneş dediğimde sivillerimi giyip volta attım, zaman geçmek bilmedi. Tezkere sigarası, çikolata dağıttım. Anı defteri doldurttuk (Uzun Dönem, 2006-2008, 20, Foça- Bingöl).

Bitmeye yakın şükür diyorsun. Artık ben görevimi yaptım, benden geçti, gitmeye hazırlanıyorsun. Son gün geçmedi bir türlü (Uzun Dönem, 23, 2004-2006, Burdur- Erzincan).

Barındırdığı özlem ve endişe duyguları ile geri dönülecek sivil hayatın eşiği olan son askerlik günü bu melez ruh halini muhafaza etmektedir. Askerlik, tüm zorluklarına rağmen geride kalacaktır; zira “şafak doğan güneş”tir. Askerliğin son gününde sevinçli, rahatlamayı ve hüznü aynı anda yaşayabilmektedirler. Katılımcıların son güne dair en sık dile getirdikleri şey zamanın akmamasıdır; nizamiye kapısından çıkıp “sivil” hayata dönmelerini sağlayacak saatler geçmek bilmemiştir.

Sonuç

Sosyal zaman sosyolojinin klasik döneminden beri tartışılmaktadır. Zamanın kolektif yaşamdan türetildiği ve sosyal kökene dayandığı düşüncesi Durkheim’den bu yana dile getirilmektedir. Zamanın hesaplanmasını, algılanmasını ve betimlenmesini sosyal ilişkilerden ayrı olarak düşünmek zordur. İkel topluluklarda zaman edilgen bir biçimde sadece fizyolojik gereksinimlere göre tayin edilirken tarım toplumlarında ekin merkeze yerleşmiştir. Dinin muktedir olduğu bu dönemde ayinler, ibadetler ve din adamları zaman tasavvurunda nirengi noktaları olmuştur. Sanayi toplumunda ise zaman ticarileşmiştir; vakit nakittir. Günümüzün aşırı standartlaşmış toplumsal düzeninde zaman gündelik hayatın her bir ayrıntısını belirlemektedir. İşe ve okula gidiş saatlerimiz, yemek saatleri, kariyer planlarımız, hatta ailemize ve arkadaşlarımıza ayıracağımız zaman denetimimizin dışındadır. Diğer taraftan, zamanın merkezileşmesini baş meridyen, ulusal saat, saat dilimi, kış-yaz saati uygulamalarında da görmekteyiz. Bu standartlaşma ticaret, siyasi otorite, iktidar, sosyal bütünleşme gibi toplumsal olgularla doğrudan ilişkilidir.

Sosyal zaman sosyal etkileşimin farklı biçimlerinde zamanın algılanmasının çeşitliliğine de atıfta bulunmaktadır. Yakın arkadaşımızla geçirdiğimiz zamanın hızı davetsiz misafir ile geçirilen zamanla aynı olmayabilir. Toplantılarda sürekli saatimizi kontrol ederken tatillerde zamanı durdurmak isteriz. Bu çalışmada sosyal zamanın askerlikteki biçimlerine odaklanılmıştır. Disiplinin, denetimin, yasaların her an hazır ve nazır olduğu bir total kurum olarak askerlikte, bu olguların noksansız yürütülmesinde zaman ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Kışlarına sevk edilen yükümlüler çevrelerindeki kimselerden birtakım tavsiyeler almaktadır. Bu tavsiyelerden biri ne zaman teslim olacakları yönündedir. Teslim için resmi saat olan 17.00'ye kadar beklenmesi tavsiye edilmiş, erken gitmenin kalabalığa yakalanmaya neden olacağı belirtilmiştir. Bazı yükümlüler buna riayet etmiş, bazıları da geç teslim olmanın kurumu tanımak için avantajlı olacağını varsaymıştır. Askerliğin ilk günlerindeki yoğunluk, askerlerin kuralların acemisi olmasından kaynaklı aksamalar komutanların zaman konusunda daha hassas olmasına yol açmıştır. Kimin neyi, nasıl yapacağı ne zaman yapacağından ayrı düşünülmemektedir; dakik olmak disiplinin parolasıdır. Bu dakikliğin ilk günlerde henüz tesis edilmemiş olması askerler ve komutanlar için güç durumlara sebep olmaktadır. Zaman yalnızca emrederken önem kazanmamaktadır. Görev ve sorumluluklara uymayanların cezası da zamana göre belirlenmektedir. Nöbet cezası, geç terhis veya askeri cezaevi mahkûmiyetinde de günler ve saatler vardır.

Askerliğin ilk günlerinde yükümlüler birçok açıdan zamanın hükümranlılığına girmektedirler. Geçmek bilmeyen zaman, akmayan günler, “atmayan şafak” askerlerin karşılaştıkları zorluklardan biridir. Ranzalarına uzanıp ranzanın etrafına yazılmış şafaklara, yani kalan günlere baktıklarında kaygı içine düşmektedirler. Farklı mekânlardaki askerlikler bu mücadeleyi pekiştirmektedir. KTM'nin kapasitesi ve imkânlarıyla asker sayısındaki orantısızlık KTM'deki zamanı durgunlaştırmıştır. Askerlikte üstlenilen sorumluluk da zamanı kıpırtısız kılabilmektedir. Tören bölümünde soluk almadan bir asker şafak sıkıştırmasına maruz kalmıştır. Diğer yandan kendi koşullarını ve görevlerini kabul ettirebilen kısa dönem askerler askerliğin tümünde veya bir kısmında zamanla bir mücadele yaşamamıştır. Ayrıca zamanın geçmesi askerlerin temel hedefi olduğundan “boş durmamak” için görev talep etmişlerdir.

Askerlik statüsü zaman algısını çeşitlendirmektedir. Farklı statüler askerlik statüsünü belirlemekle kalmamaktadır, nasıl bir askerlik yapılacağını da tayin etmektedir. Uzun dönemlere kıyasla daha sık “büro işi” ile görevlendirilen kısa dönemler askerlikte mezun oldukları lisans programına veya mesleklerine benzer işleri sürdürebilmektedir. Aradaki süre ve görev farkı kimi zaman iki statü arasında husumete neden olmuştur. Askerlik kimliğinin elementlerinden olan ritüeller zamana göre biçimlenmiştir. Şafak sayısı ile ritüeller doğrudan bağlantılıdır. Yüzden düşmek, plakalara gelmek, şafak doğan güneş gibi ritüeller askerlikteki günlerin törenleştirilmesidir. Bayramlarla ve festivallerle benzerliğe sahiptir. Devrecilik bu anlarda askıya alınmakta, koşuştaki tüm askerler kutlamaya katılmaktadır; askerler arasında dostluk duyguları kurmakta ve askerleri teskin

Türkiye’de Askerlik Hizmeti Ve Sosyal Zaman

etmektedir. Bu ritüeller sosyal zamanın askerlikteki kuşatıcılığını hafifletmeye yönelik pratikleri ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Adam, B. (1990). *Time and social theory*. Cambridge, UK: Polity.
- Akyaz, D. (2009). *Askerî müdahalelerin orduya etkisi*. İstanbul: İletişim.
- Akyürek, S. (2010). *Zorunlu askerlik ve profesyonel ordu*. Ankara: Bilgesam.
- Altınay, A. ve Bora. T. (2002). Ordu, militarizm ve milliyetçilik. T. Bora (Yay. Haz.). *Milliyetçilik: modern Türkiye’de siyasi düşünce* (s. 140-154) içinde. İstanbul: İletişim.
- Askeralma Kanunu (2019, 25 Haziran). Resmi Gazete (Sayı: 30813). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/06/20190626-1.htm>
- Askerlik Kanunu (1927, 17 Temmuz). Resmi Gazete (Sayı: 631-635). Erişim Adresi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.1111.pdf>
- Aydın, S. (2008). Toplumun militarizasyonu: zorunlu askerlik sisteminin ve ulusal orduların yurttaş yaratma sürecindeki rolü. Ö. H. Çınar ve C. Üsterci (Yay. Haz.). *Çarklardaki kum: Vicdani Red* (s. 25-49) içinde. İstanbul: İletişim.
- Bergmann, W. (1992). The problem of time in sociology: an overview of the literature on the state of theory and research on the "sociology of time," 1900-82, *Time & Society* 1(1), 81-134.
- Bora, T. (2004). Ordu ve milliyetçilik. A. İnsel ve A.Bayramoğlu (Yay. Haz.). *Bir zümre, bir parti: Türkiye’de ordu* (s. 163-177) içinde. İstanbul: İletişim.
- Bröckling, U. (2008). *Disiplin*. (V. Atayman, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Çiyan, H. Y. (2009). Osmanlı İmparatorluğunda XIX. yüzyılda asker alma sistemi. A. Atay ve İ. Özbay (Ed.). *On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu bildirileri: C. I* içinde (s. 245-256). Ankara: Genelkurmay Atase.
- Elias, N. (2000). *Zaman üzerine*. (V. Atayman, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Gurvitch, G. (1964). *The spectrum of social time*. Dordrecht: Reidel.
- Gülsoy, U. (2000). *Osmanlı gayrimüslimlerinin askerlik serüveni*. İstanbul: Simurg.
- Hacısalihioğlu, M. (2007). Osmanlı İmparatorluğu’nda zorunlu askerlik sistemine geçiş: Ordu millet düşüncesi. *Toplumsal Tarih*, 164, 58-64.
- Hacısalihioğlu, M. (2010). İçerme ve dışlama: Osmanlı İmparatorluğu’nda askere alma. E. B. Parker ve İ. Akça (Yay. Haz.). *Türkiye’de ordu, devlet ve güvenlik siyaseti* (s. 79-103) içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Hassard, J. (1990). Introduction: the sociological study of time. J. Hassard (Yay. Haz.). *The sociology of time* içinde (s. 1-18). New York, USA: Palgrave Macmillan.

- Kayalı, K. (1985). Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri ve ordu. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi* Cilt V (s.1250-1258) içinde. İstanbul: İletişim.
- Köksal, O. (2009). Osmanlı Devleti'nde askerliğin vatandaşlık mükellefiyetine dönüşüm evrimi. A. Atay ve İ. Özbay (Ed.). *On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri: C. I* (s. 259-275) içinde. Ankara: Genelkurmay Atase.
- Lahad, K. (2017). *A table for one: A critical reading of singlehood, gender and time*. Manchester, UK: Manchester University.
- Lewis, J. D. ve Weigart, A. J. (1990). The structures and meanings of social time. J. Hassard (Yay. Haz.). *The sociology of time* (s. 77-101) içinde. New York, USA: Palgrave Macmillan.
- MSB (1999). Osmanlı ordu teşkilatı. Ankara: Milli Savunma Bakanlığı.
- Mukerjee, R. (1990). Time, technics and society. J. Hassard (Yay. Haz.). *The sociology of time* (s. 47-55) içinde. New York, USA: Palgrave Macmillan.
- Nowotny, H. (1992). Time and social theory: Towards a social theory of time. *Time & Society*, 1(2), 421-454.
- Okumuş, E. (2010). Zaman sosyolojisi: bir giriş denemesi. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10 (2), 121-174.
- Özkan, C. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e ordu. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi Cilt V* (s. 1259-1268) içinde. İstanbul: İletişim.
- Sorokin, P. A. ve Merton, R. K. (1937). Social time: a methodological and functional analysis. *American Journal of Sociology*, Volume 42, Issue 5, 615-629.
- Subrt, J. (2001). The problem of time from the perspective of the social sciences. *Czech Sociological Review*, 9(2), 211-224.
- Subrt, J. (2015). Social time, fact or fiction? Several considerations on the topic. *Sociology and Anthropology* 3(7), 335-341.
- Tienoven, P. (2018). A multitude of natural, social and individual time. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/322467704>
- Tilly, C. (2001). *Zor, sermaye ve Avrupa devletlerinin oluşumu*. (K. Emiroğlu, Çev.). Ankara: İmge.